

STAVBA SLOVA

Porozumění principu stavby slova je klíčem k správnému pochopení a osvojení si stěžejních gramatických jevů, jako jsou pravopis hláskových skupin *bě, pě, vě, mě*, pravopis předpon a pravopis *i/y* po obojetných souhláskách uprostřed i v koncovkách slov. Z tohoto pohledu potřebujeme poznat kořen, předponu a koncovku. Rozpoznání kořene je pro dítě důkazem příbuznosti slov, bez níž se neobejdeme při výuce vyjmenovaných slov. Koncovka umožňuje pochopit princip skloňování a časování. Předpony potřebujeme pro zvládnutí pravopisu „na (morfologickém) švu slova“. U přípon se omezíme na konstatování, že je to část slova za kořenem (analogicky jako předpona před kořenem) bez toho, abychom zkoumali, jde-li o příponu jednu, či několik. Tuto radost ponecháme budoucím jazykovědcům.

Při popisu, jak si osvojit jednotlivé vědomosti a dovednosti, jsme učivo rozdělili do postupných a na sebe logicky navazujících kroků, které se nám v praxi osvědčily. Některé z nich se vám možná budou zdát na první pohled zbytečné, ale jsou nutné k usazení nových poznatků do systému vědomostí a dovedností.

Pojmy: kořen, předpona, přípona, koncovka, slova příbuzná

Slova příbuzná, kořen, předpona, přípona

Kroky:

1. vysvětlení významu slova;
2. hledání významově příbuzných slov;
3. vymezení kořene – píšeme slova pod sebe, než pochopí;
4. upřesnění pojmů.

1. Vysvětlení významu slova

Dnešní děti význam mnohých slov neznají, proto je na místě u každého slova jeho význam vysvětlit.

Začneme tím, že vyzveme děti, aby pojmenovávaly předměty kolem sebe nebo na obrázku, a připomeneme jim, že slova jsou nositeli významu. Např. rostlina – živý organismus s kořeny v půdě, se stonkem, s listy a květy...

Můžeme děti aktivizovat úkolem, aby popisovaly významy dalších slov, která pojmenovávají věci, předměty kolem nás, úkolem spolužáků bude tato slova poznat.

2. Když jsme si připomněli význam slov, zeptáme se, kdo jsou příbuzní lidé a na základě čeho můžeme s určitostí říci, že jsou příbuzní (od pokrevní příbuznosti přes společné znaky až po testy DNA – dle rozumové vyspělosti žáka).

Pak vysvětlíme, že slova jsou navzájem příbuzná svým významem, a uvedeme příklad:

Les je porost stromů. S ním je příbuzné slovo *lesíček* = malý les, *lesník* = ten, kdo se o les stará, *prales* = starý les ponechaný bez lidského zásahu.

3. Jako důkaz příbuznosti hledáme jejich společnou část (nositele významu), tzv. **kořen**. Dobře se nám tato společná část objeví, když si napíšeme slova pod sebe tak, aby stejná písmena byla pod sebou.

les
lesík
lesník
prales

Můžeme dětem připravit i čtvercovou síť, aby se jim podařilo udržet písmena správně pod sebou, a můžeme použít i barevné odlišení jednotlivých částí slova. Pak necháme děti, aby samy přišly na to, odkud kam sahá kořen a pojmenovaly zbývající části slova.

			l	e	s			
			l	e	s	í	k	
			l	e	s	n	í	k
p	r	a	l	e	s			

předpona

kořen

přípona

4. **Slova příbuzná** mají společnou část, kterou nazýváme **kořen**. Před kořenem může být **předpona**, za kořenem **přípona**.

Osvědčilo se:

- i když dětem vysvětlíme a několikrát zopakujeme, co je to kořen, i když si sami najdou definici v některé z jazykových příruček a zapamatují se ji naučí, základem pochopení je názorné grafické zobrazení. Proces učení pak probíhá aktivně – dítě si vytvoří představu o pojmu a může se ho samo pokusit pojmenovat (definovat) samo;
- v počátečním stádiu se vyhýbáme takovým slovům, kde dochází ke střídání hlásek v kořeni. Pokud na ně narazíme, dětem jev vysvětlíme, ale nechceme po nich zatím znát pravidla.

Náměty cvičení

Slova k zapsání pod sebe:

žvýkat, žvýkačka. žvýkáci, přežvýkavci, nežvýkej;
psala, napsal, opsal, psaní;
letět, výlet, letadlo, letiště.

Vyhledávání slov příbuzných:

balík, čelo, popel, čelní, lanko, průčelí, popelář, lano, zabalit, popelník, balicí, lanovka

Tvoření slov příbuzných:

mlýn, zamykat, mýt, sypat, zvyk

Pokud mají některé děti obtíže s hledáním slov příbuzných, zařadíme cvičení řady slov, kdy mají nejprve rozhodnout, které z řady slov může být slovo příbuzné a které ne. Nezapomeneme vysvětlovat význam slov.

křída – křídla – křídový
past – pastelka – pastička
kos – kosit – kosa
lanovka – lán – lanko – kabel – provaz – lano

Tvary téhož slova, koncovka

Kroky:

1. vysvětlení rozdílu mezi slovy příbuznými a tvary téhož slova;
2. hledání koncovky;
3. upřesnění pojmů;
4. obměňování tvarů slov pomocí koncovek.

1. Nejprve vyzveme děti, aby zkusily odhadnout, jestli jsou v následujícím textu slova vytištěná kurzívou slova příbuzná, nebo se jedná stále o totéž slovo. Pokud přijdou na to, že jde stále o totéž slovo, můžeme je vyzvat, ať zapíší slova pod sebe a přečtou, čím se od sebe tvary v jednotlivých větách liší.

Skokan zelený

Skokan zelený je naše nejhezčí žába.

Bez *skokana* zeleného byl v našem jezírku klid.

Dívím se tomu *skokanovi*, že celou noc skřehotá.

Už jste viděli našeho *skokana* zeleného?

Skokane, buď už ticho!

Napiš příběh o *skokanovi* zeleném.

Naše štika si se *skokanem* zeleným moc nerozumí.

Tvary slova *skokan* se od sebe liší koncovkou (-a, -ovi, -e, -em).

Poukážeme na rozdíl mezi slovy příbuznými a tvary téhož slova.

lesíček, lesník, prales = slova příbuzná se slovem les

les, (bez) lesa, (k) lesu, lesem = tvary slova les

2. Co je **koncovka**, jak ji poznáme?
Čtvercovou síť využijeme i k pochopení pojmu koncovka. Prohlédněte si stavbu slova *skokan*. Vypsali jsme pod sebe všechny tvary v čísle jednotném. Kořen a příponu už poznáme. Poslední část slova, která se mění, je koncovka. Její pomocí se vytvářejí různé tvary téhož slova.

1.		s	k	o	k	a	n			
2.	bez	s	k	o	k	a	n	a		
3.	ke	s	k	o	k	a	n	o	v	i
4.	vidím	s	k	o	k	a	n	a		
5.		s	k	o	k	a	n	e		
6.	o	s	k	o	k	a	n	o	v	i
7.	se	s	k	o	k	a	n	e	m	

kořen   přípona   koncovka

3. **Koncovka** je ta část slova, kterou se tvoří tvary téhož slova. Při skloňování nebo časování se mění.
4. Viz náměty cvičení.

Osvědčilo se:

- pro usnadnění pochopení i pro zvýšení zájmu o učivo můžeme použít v další fázi i výukový program. Program sám nabízí příbuzná slova, která dítě uspořádá pod sebe tak, aby bylo písmeno pod písmenem a pak vyznačí, odkud kam sahá kořen;
- čtvercovou síť pro zapisování příbuzných slov vytvoříme jednoduše pomocí pravítka a tužky v linkovaném sešitě (ve čtverečkovaném sešitě jsou příliš malá políčka) nebo použijeme takový pracovní sešit, učenici, kde je již vše připraveno;
- záměrně vybíráme k procvičování vyjmenovaná slova a slova s nimi příbuzná. Zdůrazňujeme tak účel stavby slova a současně se děti s vyjmenovanými slovy dopředu seznamují.

Náměty cvičení

Zapiš slova příbuzná pod sebe podle vzoru. Pak najdi jejich společný kořen.

lyže, lyžař, lyžovat, nelyžuje
žvýkat, žvýkáci, žvýkačka, nežvýkej

		l	y	ž	e			
		l	y	ž	a	ř		
		l	y	ž	o	v	a	t
n	e	l	y	ž	u	j	e	

myš, myšák, myška, myšička
sypat, sypký, nasypat, zásyp

m	y	š					

		ž	v	ý	k	a	t	

		s	y	p	a	t	

Tvoř různé tvary slov a použij je ve větách.

palec, babička, kluk, ryba, sněhulák, kolo, ponožka, zelenina...

Podstatná jména po předložce napiš ve správném tvaru.

bez Martin, peníze, kola, sestry, důvod, sedlo, následek
 k(e) dveře, zeď, babička, strom, snídaně, vrba, králíci, jídelna
 pro svačina, chléb, mléko, kočka, výsledky, maminka, ředitel
 o Vánoce, Arnošt, počasí, přestávka, drak, chování
 s(e) smetana, máslo, radost, spolužák, Jindřiška, chuť, plyš

Odhal, kdy se jedná o slova příbuzná a kdy jde o jiný tvar slova. Nejdříve však vysvětlí, jak budeš postupovat.

bylina, byliny, bylinkový, bylině, bylinou
 lýtko, lýtka, lýtku, lýtková
 byt, bytovka, obytný, bytu, bytem, příbytek, byty, byteček
 smyčka, smyk, smyčec, smyčky, průsmyk, smyčkou, smyčce

Ukázka z výukového programu Zatracená čeština, 3. ročník.

iPad 14:51 38%

< kořen 2 Označ kořen slova 5. 1/4

Umístni slova příbuzná pod sebe a pak označ jejich společný kořen.

m ý l i t s e
z m ý l e n á
o m y l
n e o m ý l n ý

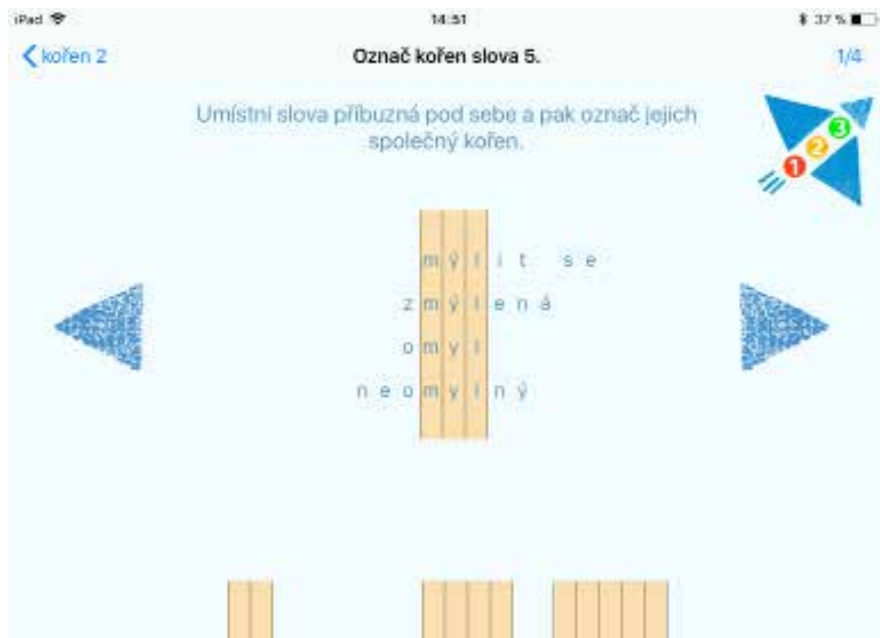
označ kořen

iPad 14:52 37%

< kořen 2 Označ kořen slova 5. 1/4

Umístni slova příbuzná pod sebe a pak označ jejich společný kořen.

m ý l i t s e
z m ý l e n á
o m y l
n e o m ý l n ý

Komentář k obrázkům

Dítě si postupně vybírá jednotlivá příbuzná slova a šipkami s nimi posouvá tak, aby byla stejná písmena slov pod sebou. Pak stiskne tlačítko označ kořen (obrazovka 1 a 2). Objeví se nabídka s různým počtem sloupečků. Vybere z nich ten sloupeček, o kterém si myslí, že správně vymezuje počet písmen, odkud kam sahá kořen (obrazovka 3).

Šipkami rámečkem posouvuje tak, aby dokončil vyznačení kořene (obrazovka 4).

Obsah

Úvodem	5
Stavba slova	12
Slova příbuzná, kořen, předpona, přípona	12
Tvary téhož slova, koncovka	14
Skupiny hlásek vyslovované [bje, vje, pje, mňe].....	22
Tvary zájmena já	24
Předpony s-, z-, vz-	25
Pravopis zdvojených hlásek	28
Kdy píšeme ů a kdy ú?.....	30
Předložky s(e), z(e)	31
Pravopis i/y	32
Pravopis i/y po obojetných souhláskách uvnitř slova	36
Pravopis i/y v koncovkách podstatných jmen.....	40
Rod podstatných jmen.....	40
Číslo podstatných jmen.....	43
Pádové otázky.....	44
Vzory podstatných jmen	49
Postup při doplňování i/y v koncovkách podstatných jmen podle vzorů.	49
Pravopis i/y v koncovkách přídavných jmen	56
Pravopis i/y v koncovkách sloves.....	60
Základní skladební dvojice	61
Shoda přísudku s podmětem.....	63
Shoda přísudku s nevyjádřeným podmětem	65
Shoda přísudku s několikanásobným podmětem	66
Dvojné číslo.....	68
Pravopis přímé řeči	70
Přehled pravopisu velkých písmen	72
Pravopis vlastních jmen	74
Psaní čárky ve větě jednoduché a v souvětí	77
Čárkou oddělujeme	77
Přehled významových poměrů	82
Literatura.....	85
Přehled vyjmenovaných slov, tabulky skoňování a časování	87